

**РОЛЬ ДЕРЕВА В ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ**

Розглянуто функціональне використання деревини в традиційній культурі українців Карпат у XIX – поч. XX ст.

**Ключові слова:** ремесло, художній промисел, теслярство, столярство, ложкарство, бондарство, діжка, коновка, гурчіл, полонник, берівка, двійнята, бокла.

*Doc. T.P. Hontar – NUFWT of Ukraine*

**The role of wood in the traditional culture of the Ukrainians**

This article considers functional use of wood in the traditional culture of the Ukrainians living in the Carpathians in the XIX-XX centuries.

**Keywords:** handicraft, artistic craft, wood-carving, carpentry, spoonary, barrel, bucket, hurchil, ladle, berivka, twins, bokla.

Стаття написана на основі різних джерел: польових матеріалів, зібраних в гірських селах Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської областей, збірок музейних колекцій Львова, Коломиї, Івано-Франківська, а також народознавчої літератури. Часткове висвітлення функціонального використання деревини в народній культурі карпатських українців знаходимо в окремих статтях та в монографічних дослідженнях XIX-XX ст.

Традиційна українська культура XIX – поч. XX ст. характеризується широким використанням у карпатському регіоні, багатому на ліс, деревини різних порід: ялини, сосни, ялиці, бука, граба, тиса, ясена, дуба, липа, верби та ін. Наявність багатої та різноманітної сировини стимулювало розвиток у XIX ст. у карпатських селах деревообробних ремесел та промислів.

Ремесло – це виготовлення різноманітних виробів на замовлення споживача. У XIX ст. ремесло було поширене у містах і селах. У селах воно співіснувало з сільським господарством. Народні промисли, виникнувши на основі домашніх ремесел, були пов'язані зі ринком. Це було виготовлення виробів на продаж. Розвиток народних промислів супроводжував процес відокремлення ремесла від землеробства.

Інтенсивний розвиток ремесел і народних промислів у карпатських селах був зумовлений низкою причин: наявністю сировини, давніми традиціями, потребою народу у виробах. З тієї причини, що сільське господарство в гірських селах не могло забезпечити селян продуктами харчування, заняття ремеслами та промислами давало додатковий прибуток сім'ї. У досліджуваній період в карпатських селах розвивалися різні деревообробні промисли, а саме: теслярство, столярство, стельмаство, видовбування, ложкарство, бондарство.

Розглянемо деякі з них. До найдавнішого виду обробки деревини належало видовбування. Технікою видовбування виготовляли кадовби (великі діжки для зберігання зерна), жлукто (посуд для зоління білизни), ступи, мірки, черпаки, ночви, корита, човни, пасківники. Найкращим деревом для видовбування вважалася верба, береза, липа, груша. Для виготовлення кадовбів середину порохнявої колоди спочатку випалювали, а потім – видовбували за допомогою ножів та різців.

При виготовленні ночов та корит (для замішування тіста, для розбирання свині) колоду дерева спочатку розрізали навпіл, після чого видовбували

кожну половину. Технікою видовбування виготовляли і сільнички, які стояли на столі. Більша за розміром довбана сільничка, зроблена у вигляді півкруглої чи чотирикутної скриньки з накривкою, висіла на стіні поблизу печі, щоб під час приготування їжі сіль була під рукою.

У карпатських селах були поширені дерев'яні довбані миски круглої або чотиригранної форми з трохи розведеними стінками. Їх виготовляли з м'якого дерева – верби або ялини. У закарпатських мисках – тьяльках – з протилежних боків залишали плоскі вінця.

Локальною специфікою відзначався бойківський гурчіл. Це був довбаний посуд циліндричної чи конусоподібної форми з вузькою шийкою, що накривалась дерев'яною кришкою. Він служив для зберігання коров'ячого та овечого молока. Техніка видовбування була основною в ложкарстві – деревообробному промислі, пов'язаному із виготовленням ложок, полонників, черпаків. У кожній сім'ї селяни виготовляли ложки для власного вжитку, однак у ХІХ – на поч. ХХ ст. в багатьох гірських селах, особливо в гуцульських, ложкарство існувало як промисел. Так у Косівському повіті було 80 ложкарів, а у с. Прокурава працювало 94 ложкарі.

Ложки виготовляли з ялівцю, липи, явора, бука, осики. Деревину для ложок заготовляли взимку, сушили та розрізали на відповідні бруски. Інструментом для виготовлення ложок, полонників, черпаків була сокира, ніж та спеціальний різець. За допомогою різця виробу надавали потрібної форми. Ложки були овальної чи яйцевидної форми.

Для приготування та насипання страв існували великі ложки – варехи, варішки. Ложкарі виготовляли також великі ложки з отворами, якими витягували вареники. Крім цього, ложкарі видовбували полонники для пастухів на полонинах. Полонинський полонник – це велика довбана ложка з довгою вертикальною ручкою, яка використовувалась при виготовленні овечого сиру бриндзи. Полонник був і мірою місткості (близько 1 л). Широкого розповсюдження в ХІХ ст. набув бондарський промисел, хоч він належить до значно молодших народних промислів.

Бондарство – це виготовлення різноманітних місткостей із клепок-дуг: бочок, діжок, коновок, цебриків, барилиць. Деревину для виробів бондарі заготовляли взимку, висушуючи її протягом року чи півроку. Із висушених полін за допомогою сокири кололи клепки-дуги, обстругували їх рубанком та ножем. Склали певну місткість за допомогою широкого обруча складача: в нього вкладали першу клепку, підтримуючи її спеціальним пристроєм, що звався тримач. Бондарський промисел вимагав вправності і досвіду майстра. Коли бондар склав усі клепки, він їх скріплював круглими чи плоскими обручами. Залежно від величини місткості, бондарний виріб мав два чи три обручі. На поч. ХХ ст. дерев'яні обручі були замінені металевими обручами.

Після цього майстер вставляв днище чи два днища (у дводонному посуді). Для вставлення днища підбивали нижній обруч вгору, а вставивши дно, зсували обруч на попереднє місце.

Найпоширенішим видом бондарських виробів були діжки, що мали різні назви: станва, бодня, кадовб, гордів, полибичок. Вони були у формі зрі-

заного конуса (ширші внизу, вужчі вгорі). На Гуцульщині та закарпатській частині Бойківщини виготовляли діжки, що були ширші в середній частині. Їх робили із спеціальних вигнутих (калюхатих) клепок. Форма бочок, діжок в карпатських селах була така ж сама, як і в інших регіонах України: в Центральному Подніпров'ї, Поділлі, Поліссі.

Тісто для хліба розчиняли у бондарному посуді, що звався загальнослов'янським терміном діжа, діжка, а на Лемківщині – фаска. Хлібна діжа мала форму зрізаного конуса. Клепки скріплювали два обручі. Накривали діжу кришкою. З хлібною діжею було пов'язано багато повір'їв та обрядів. Діжа була уособленням багатства сім'ї. Її рідко позичали один одному, вважаючи, що достаток покине (з діжею) дім.

Багато видів бондарного посуду були призначені для молока та молочних продуктів. Для доїння корів та овець у карпатських селах виготовляли дерев'яні дійниці скіпці, зроблені зі смерекових чи букових клепок. Скіпці були круглої конічної форми, ширші вгорі. Одна з виступаючих клепок служила ручкою. Передня частина скіпця була вищою, щоб молоко не виливалося під час перенесення. Клепки скріплювали двома обручами. Місткість скіпців коливалась від 7 до 12 літрів.

У бойківських селах бондарі виготовляли для доїння овець дійницю у вигляді круглої чи еліпсоподібної діжки, ширшої вгорі. Така дійниця мала два вуха з вирізами для пальців.

Для зберігання овечого молока в бойківських селах побутувала доїльниця еліпсоподібної форми з наглухо закріпленою кришкою, в якій був отвір. Доїльниця була ширшою внизу, вужчою вгорі, клепки трималися двома обручами. Своєрідністю форми відзначалися коновки для молока. Це був бондарний посуд заввишки від 20 до 40 см у формі зрізаного конуса. Клепки тримали два плоскі обручі. Одна з клепок утворювала ручку. Коновки накривали дерев'яною накривкою.

Для збивання масла карпатські бондарі виготовляли маснички (маслянки, боденки, збушки). Масничка, зроблена з липи, сливи, ялини або верби, мала форму зрізаного конуса. Вона складалася з трьох частин: дерев'яної бочечки, куди наливали сметану, верхньої частини (навершника, збушка) та довгої палиці з дерев'яним кружком, яким збивали сметану.

Овечу бриндзу карпатські українці тримали і транспортували з полонини у бербениці. Це були високі (до 80 см) вузькі бочечки бондарної роботи, виготовлені з ялинових чи букових клепок, скріплених трьома плоскими обручами. Багато видів посуду бондарі виготовляли для води та хмільних напоїв. Найпоширенішим посудом для перенесення та зберігання води була коновка (конва, кондайка, водоніска).

Коновка для води своєю формою нагадувала коновку для молока, але була більшою за розміром. Передня частина, навпроти клепки з ручкою, була вищою. Клепки скріплювали двома плоскими обручами.

Відсутність в сім'ї коновки для води була ознакою крайньої бідності, про що свідчить бойківський вираз: "Бодай ти горшком воду носила". Бойківські бондарі, крім коновок, для води виготовляли путні. Путня була еліп-

соподібної форми, ширшою вгорі, вужчою вниз. Один бік її був плоским, щоб вода під час несення не виливалася. На плоскому боці путні була одна подовжена клепка, з отвором для пальців, яка служила ручкою.

Карпатські бондарі виготовляли посуд для алкогольних напоїв. Найбільш поширеними були барильця (барило, барилка, баклага, чубелів). Це був дводонний посуд циліндричної чи бочкоподібної форми з отвором зверху, який закривався чіпком. Клепки скріплювались двома широкими плоскими та кількома (6-8) ліщиновими обручами. Барилки подібної форми і з таким самим функціональним призначенням були поширені і в центральних областях України.

На Бойківщині горілку тримали у берівці (барівка, боденка). Це був різної величини бондарний посуд у формі зрізаного конуса (ширший внизу) з наглухо закріпленою кришкою, в якій був отвір для наливання напою, носик для виливання та ручка-дуга. У жартівливій бойківській пісні згадується барівка:

Миколаю, я вмираю.  
Біжи по горівку,  
Та не бери малу фляшку,  
Візьми си берівку.

Окрему групу становив бондарський посуд для транспортування їжі та солоної води, а саме: двійнята, трійнята, пасківник, бокла.

Для перенесення їжі в поле під час польових робіт, сіножаті були двійнята (близнята, дзвінята). Двійнята – це дві бондарної роботи коновочки, з'єднані в одне ціле: з одного шматка дерева робили дві клепки, які зверху закінчувалися ручкою. Їх накривали покришками, які мали вирізи для ручки.

Для посвячення великоднього печива та харчових продуктів бондарі виготовляли спеціальний посуд пасківник, паскар, пашене цибря, пасканча. Пасківники були круглої чи еліпсоподібної форми в основі, внизу ширші. Клепки тримали два плоскі чи ліщинові обручі. Дві вищі клепки утворювали вуха з отворами. Зверху накривались дерев'яною кришкою, на якій була ручка-дуга. Кришка пасківника закривалася засувкою (замком), кінці якої проходили через отвори у вищих клепках.

Карпатські бондарі виготовляли спеціальний посуд для транспортування та зберігання солоної води-ропи, якою були багаті гори. Носили ропу у боклі – посуді циліндричної форми з двома днами. В одній із клепок був отвір для наливання та виливання ропи.

\* \* \*

Аналіз досліджуваних деревообробних ремесел та промислів карпатських українців свідчить, що вони мають загальноукраїнську основу. Однак, внаслідок різних причин, деревообробні ремесла та промисли карпатського регіону відзначалися специфічними рисами: побутуванням певних видів посуду (гурчіл, скопець, коновки тощо), своєрідністю його форм та термінології.

## Література

1. **Кобільник В.** Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту. – Самбір, 1937. – С. 13-22, 26-31.

2. **Козакевич М.** Дерев'яний посуд та вироби з лози, рогози і соломи// Довідник по фондах Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. – К.: АН УРСР, 1956. – С. 100-113.

3. **Шухевич В.** Гуцульщина, т. I. – Львів, 1901. – С. 250-264; Гуцульщина. – К.: Освіта, 1983; Лемківщина, т. I. – Львів, 1999.

4. **Антонович Є., Захарчук-Чугай Р., Станкевич М.** Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів, 1992. – С. 18.

5. **Шухевич В.** Гуцульщина. Ч.1. – Львів, 1901. – С. 248.

6. **Гонтар Т.О.** Народне харчування українців Карпат. – К.: Освіта, 1979. – С. 50.

7. **Гуцульщина.** – К.: Освіта, 1987. – С. 749.

8. **Кобільник В.** Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту. – Самбір, 1937.

УДК392:398.3 (477.83/86)

*Аспір. Л.М. Горошко – Інституту  
народознавства НАН України*

## СИМВОЛИ ВОДИ І СВІТОВОГО ДЕРЕВА ЯК КОМПОНЕНТИ СВІТОТВОРЕННЯ

Розглянуто питання співвідношення символів води і світового дерева у процесі світотворення. Окреслено космогонічну функцію світового дерева та функцію води як першооснови, еквівалента первісного хаосу. З'ясовано, що ці символи у загальній схемі світотворчого процесу ототожнюються із чоловічим і жіночим початками, які, поєднуючись, творять світ.

**Ключові слова:** вода, світове дерево, світотворення, деревце, символ, обряд.

*Doctorate L.M. Horoshko – Ethnology Institute of NAS of Ukraine*

## The symbol of water and world tree as a components of the creation of world

The question of the correlation of the symbols of Water and World Tree in the process of the creation of World is described at the article. The cosmogonical function of the World Tree and the function of the Water as the first-basis, the equivalent of primary chaos is described. It is elucidated these symbols at the universal scheme of the process of the creation of World identify with the masculine and female elements that create the World together.

**Keywords:** water, world tree, creation of world, small tree, symbol, rite.

Аналізуючи літературу, що торкається символу Світового дерева, впадає у вічі те, що його образ втілює універсальну концепцію світу, яка засвідчується практично всіма культурами або у "чистому" вигляді, або у варіантах ("дерево життя", "дерево плодючості", "дерево центру", "дерево сходження до гори", "небесне дерево", "шаманське дерево", "містичне дерево", "дерево пізнання" та ін.); водночас у більшості народів Вода сприймалася жіночим елементом творення. Виникає питання: яким чином співвідносяться ці два символи у загальній матриці світотворення.

Цікавим дослідженням у цьому контексті є розвідка Р. Кіся, який дослідив застосування води в обрядовості з продукуючою метою [3]. М. Маєрчик на основі етнографічного матеріалу розглянула шляхи трансформації символу світового дерева, виділивши чотири етапи цього процесу: світове дерево – купальське, трійцьке та весільне деревця, весільні коровай, прапорець, маяліш тощо – простий художній образ – ліричний образ дерева [6].

З огляду на фрагментарний розгляд питання співвідношення цих символів в етнографічній літературі, хотілося б детальніше його розглянути. У